

toričara, obrazovani i metodološki dobro pripremljeni ljudi kojima ne manjka naučne i intelektualne radoznalosti i kritičkog duha. Zajedničko im je i to da su sva tri rada zasnovana na istraživanjima arhivske i druge izvorne građe i, konačno, da sva tri djela predstavljaju neosporan doprinos našoj nauci i kulturi.

Iljas Hadžibegović

Čedomir Popov, *Građanska Evropa (1770 — 1871). Prva knjiga. Osnovi evropske istorije XIX veka, Druga knjiga Politička istorija Evrope*, Matica srpska Novi Sad, 1989.

Zamišljena kao deo *Istorije Evrope* koju Matica srpska u Novom Sadu nastoji da objavi, dvotomna knjiga Čedomira Popova *Građanska Evropa (1770 — 1871)*, ipak predstavlja potpuno nezavisno naučno delo. Kako se iz naslova vidi, prvi tom, 523 stranice narativnog teksta, posvećen je istorijskim temeljima evropske istorije, a drugi je prikaz njene političke istorije. Drugi tom ima 542 stranice narativnog teksta.

Nije nikakvo čudo da glavno mesto u osnovama evropske istorije ovog vremena sačinjava prikaz dve velike građanske revolucije, američka 1776 — 1783 i francuska 1789 — 1799, s produžecima u istorijskoj agoniji do kraja napoleonovskih ratova 1815. Na ove dve revolucije i njihove posledice otpada 304 stranice prvog toma (od ukupno 523). Iako geografski izdvojena, američka revolucija je sastavni deo evropske epohe demokratskih revolucija i s pravom je ovde uključena.

Preostatak prvog toma je posvećen prikazu industrijske civilizacije u Evropi od vremena pobede industrijske revolucije (1780 — 1815) u Velikoj Britaniji i postepeno svim drugim evropskim zemljama. Odmah je, zatim, potanko obrađena revolucija u nauci, tehnologiji, ekonomskoj organizaciji društava i misaonom razvoju u doba liberalnog kapitalizma. U ovom zadnjem delu je prikazana istorija društvene misli, od racionalizma krajem XVIII veka, preko konzervativne misli (Berk, Žozef de Metr), utopijskog socijalizma, ideologije mladog nacionalizma, pozitivizma do marksizma.

Drugi tom ove knjige je posvećen političkoj istoriji Evrope od kraja napoleonovskih ratova 1815. do ujedinjenja Nemačke i Italije 1871. Na političku istoriju, u pravom smislu otpada 455 stranica (od ukupno 523), a ostatak je posvećen istoriji evropske književnosti »od klasicizma do realizma«.

Celo je delo zamišljeno u više tomova i treba da predstavlja kolektivni rad trojice istaknutih naučnika (Dragoljub Živojinović, Andrej Mitrović i Čedomir Popov). Ostaje još da se doda i tom posvećen istoriji Evrope 1871 — 1914, pa da zamišljeni projekat bude završen. Čedomir Popov je u okviru ovog projekta još dužan da završi treći tom (1871 — 1914), za koji u uvodu ove knjige veli da će po obimu predstavljati kraći tekst nego što je ovaj koji je do sada završio.

Osnovna ocena vrednosti ovoga dela mora početi od saznanja da se ovim ispunjava ne jedan lični dug, nego dug cele posleratne generacije jugoslovenskih istoričara. Opterećena kultom svoje prošlosti, koji joj je bio izgovor za nemoć da se hrabro otiskuje u prikazivanje istorije drugih naroda i civilizacije, naša je nauka dala manje ostvarenja iz evropske istorije nego bilo koja nacionalna nauka u Evropi. U tom pogledu smo daleko iza zemalja istočne Evrope i još bismo se jedino mogli meriti s učinkom albanske i turske historiografije.

Iz oblasti opšte istorije u našoj historiografiji caruje srednjoškolski udžbenik kao njeno najviše dostignuće. Pre rata je dr Vasilj Popović uspeo da objavi prvu knjigu *Opšte istorije novoga veka 1942 — 1789*, a posle njega nismo u našoj nauci imali nijedno delo koje bismo bez ustezanja smeli da nazivamo istorijskom sintezom evropske istorije za ovo veliko doba. Ovim knjigama dvojice istoričara (Dragoljuba Živojinovića i Čedomira Popova, uz najavljena dela Andreja Mitrovića), ova se praznina konačno popunjava.

Učinili bismo strahovitu i ničim neobjašnjivu nepravdu autoru ovog dela, ako bismo njegove vrednosti tražili u pionirskom karakteru ovog naučnog poduhvata. Slučajnost da i sam predajem na univerzitetu 35 godina opštu istoriju ovoga vremena me nagoni da kažem da ova knjiga Čedomira Popova ni u jednoj evropskoj zemlji ne bi bila provincijsko naučno ostvarenje. Ona je građena na tri velika potporanja: široko i suvereno poznavanje činjenica, retka moć da se uspostavi haromničan sklad između pojedinačnog podatka i široke sinteze i potpuno samostalno zaključivanje.

Što se tiče prve tačke, autor nije navodio izvore iz kojih je skupljao podatke. Tu i tamo bi u zagradama navodio naše i strane pisce koje citira, ali na dosta mesta ne želi da zamara ovakvim osvrtima. Očigledno je da iza ovog znanja stoji impresivna energija i dugo utrošeno vreme. Druga vrlina knjige je u retkoj moći da se piše ovako velika sinteza. Za ovo nije dovoljno ni znanje, ni hrabrost, nego se traži redak duh koji se uzdiže iznad pojedinosti i gleda celi tok istorije. Čedomir Popov pripada krugu naših starih naučnika koji su negovali stil i lep način kazivanja. Korak dalje od ove stilistike bi bio prelazak preko granica nauke u književnost. Ovo je retka knjiga u kojoj se veliki problemi nauke kazuju na jednostavan, ali uvek lep način. Kao da pred sobom imamo lik naučnika koji je naša nauka od vremena Stojana Novakovića htela da izgradi, ali u tome nije uspe-

vala. Treća tačka se odnosi na autorovu vrlinu da donosi samostalne zaključke. Bez suverenog poznavanja činjenica i glavnih dilema svetske istoriografije, autor ne bi bio kadar da uverljivom lakoćom donosi svoje sudove.

Velika vrlina dela je i u tome što se i naša prošlost uključuje u veliku svetsku reku, a da tamo ne izgleda nepozvan uljez. Pre rata je to kod nas radio i Vasilj Popović, a ova knjiga je, ipak, svedočanstvo da učenici obično bolje savladaju zanat svoga učitelja nego on sam.

Knjiga Čedomira Popova je, na prvom mestu, namenjena univerzitetima i nužno će predstavljati zapažen priručnik studija ove vrste. Ona je, ipak, daleko više od toga. Ona ima sličan karakter kao UNESKO-va istorija čovečanstva. Pravio sam poređenja između ove knjige i *Historije čovečanstva. Kulturni i naučni razvoj 1775 — 1985*, koju je pisalo nekoliko probranih svetskih imena pod opštim uredništvom Šarla Morazea (prevod objavljen u Zagrebu 1976). U knjizi Čedomira Popova je napravljena bolja sinteza nego što je stvar s pomenutom knjigom. Ona je, ipak, delo više različitih ruku. S druge strane, u poglavlju o razvoju nauke i tehnologije Čedomir Popov je naveo više činjenica i bolje ih uklopio u veliku i podsticajnu celinu.

Po uloženom radu, po zaključcima, po golemoj koristi koju će naša kultura crpeti iz nje, ova knjiga ne obeležava samo jednu izdavačku godinu, nego dostignuće trajnije vrste.

Milorad Ekmečić

Ilijas Bošnjović, *Demografska Crna jama. Nova zamka industrijskog društva*, Sarajevo, 1990, str. 170.

Varljiv je prvi utisak da se u ovoj knjizi radi samo o običnim demografskim istraživanjima savremenog sveta. Znatnim delom okrenuta u prošlost, ona ne predstavljaju ni istraživanja u oblasti istorijske demografije u standardnom razumevanju tog pojma. Autor je sebi postavio znatno ozbiljniji zadatak da prati razvoj savremene industrijske civilizacije iz dubine zadnjih dvesto godina i da u tom okviru odredi njene perspektive u budućnost. Izraz »Crna jama« u naslovu nije slučajno izabran. Odnosi se na procese u »zvezdama velike mase« koje pod uticajem svoje sopstvene gravitacije gutaju celu materiju do koje dosežu, uključujući tu i samu svetlost. Demografska transformacija »stanovništva u industrijskoj eri je efikasan način racionalizacije biološke reprodukcije ljudske vrste«, ali autor ide dalje od ovog saznanja, sumnja u valjanost teza da moderno društvo zah-